

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՆՐԱ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԽՈՍՔԻ ՄԵՋ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Ս. Կ. ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ

Յուրաքանչյուր լեզու, որ մարդկային հաղորդակցման կարևորագույն միջոցի իր հասարակական դերը կատարելու համար ունի շատ բարդ ու ճկուն կառուցվածք, հանդիսանում է բաղմամբով ու բաղմապիսի միավորների և կատեգորիաների մի ներդաշնակ համակարգ։ Այդ համակարգի մեջ յուրաքանչյուր միավոր ունի իր տեղն ու դերը, որով այն մասնակցում է լեզվի հաղորդակցման ֆունկցիայի իրականացմանը։

Այդ բոլոր միավորների ու կատեգորիաների մեջ, սակայն, իրենց բնույթով ու կշիռով հատկապես երեքը աչքի են ընկնում։ Դրանք են՝ հնչույթը, ձևույթը և նախադասությունը։ Սրանք լեզվի երեք նվազագույն միավորներն են յուրաքանչյուրը մի տեսակետից։ Հնչույթը՝ նյութական-արտասանական, ձևույթը՝ ձևաբանական, նախադասությունը՝ մտքի արտահայտման տեսակետից։

Ամբողջ հնչյունական համակարգի ուսումնասիրությունը հնչույթի (ներառյալ է նաև զգայական, զարգացման, փոփոխությունների) ուսումնասիրումն է։ Ձևույթն ընկած է բառի թե՛ բառական, թե՛ ձևաբանական կառուցվածքի հիմքում։ Լեզվի շարահյուսական կառուցվածքը և նրա ուսումնասիրումը հիմնականում հանդիմ է նախադասությանն ու նրա կառուցվածքին։

Այսպիսով՝ հնչույթը, ձևույթը և նախադասությունը լեզվի կառուցվածքի մեջ իրենց բնույթով ու դերով, կարելի է ասել, առանցքային միավորներ են։

Մեր խոսքը մասնավորելով նախադասության վերաբերյալ, նշենք, որ նախադասությունը շարահյուսության հիմնական առարկան է։ Ինչ վերաբերում է բառակապակցությանը, որը վերջին շրջանում դիտվում է որպես շարահյուսության ուսումնասիրության առարկա, պետք է ասել, որ նա՝ բառակապակցությունը նախադասության բաղադրիչ միավոր է, և նրա ուսումնասիրումը վերջին հաշիվով նախադասության կառուցվածքի ուսումնասիրությանն է ծառայում և ամբողջացնում այն։

Խոսքը ևս պետք է ուսումնասիրվի շարահյուսության բաժնում։ Դա նույնպես չի խանգարում նախադասությունը լեզվի շարահյուսական կառուցվածքի մեջ առանցքային միավոր համարելուն, քանի որ խոսքի կառուցվածքի ուսումնասիրումը հանդիսանում է նախադասությունների փոխհարաբերությունների, նախադասությունների կապակցությունների ուսումնասիրում, էլ չենք խոսում այն մասին, որ խոսքը կարող է ամբողջովին համընկնել նախադասության հետ (երբ այն արտահայտված է մեկ նախադասությամբ), և այդ դեպքում նրանք, ինչպես և նրանց ուսումնասիրումը նույնանում են։ Այսպիսով՝

Նախադասությունը շարահյուսության ուսումնասիրության հիմնական առարկան է:

Լեզվի հասարակական ֆունկցիայի մեջ նախադասության դերի գնահատման տեսակետից հետաքրքրական է նկատել նախադասության հաղորդակցական դերի և լեզվի հաղորդակցական դերի փոխհարաբերությունը: Հայտնի է, որ լեզուն մտքի հաղորդակցության միջոց է, իհարկե, կարևորագույն միջոց: Ազատ կերպով կարող ենք ասել նաև, որ նախադասությունը մտքի հաղորդակցության միջոց է, բանի որ մենք, իրոք որ, մտերբը հաղորդում ենք նախադասությունների միջոցով: Իհարկե, լեզվի և նախադասության նույնիսկ հաղորդակցական դերի նույնության մասին խոսք չկա այստեղ, բայց համենայն դեպս պատահական չէ, որ այդ երկուսի դերի մասին հիշյալ ձևակերպումները, որոնք միանգամայն ճիշտ են, նման են իրար: Ինչու և չափողն:

Իման այն է, որ լեզվի, որպես մի ամբողջական համակարգի, կառուցվածքն ունի որոշ աստիճանականություն, այսինքն ոչ թե լեզվի բոլոր բաղադրիչները տարբեր կողմերից միանալով՝ միասին ու միանգամից կազմում են լեզուն, այլ որոշ բաղադրիչներից կազմվում են ուրիշները, սրանցից՝ մյուսները, վերջիններից էլ՝ երրորդները և այլն: Եվ եթե լեզվական միավորներն ըստ այդ աստիճանականության դասավորելու լինենք, ապա ամենատարբեր աստիճանի վրա կանգնած կլինի հնչույթը, իսկ ամենարարձրի վրա՝ նախադասությունը (եթե վերևի բացատրության հիման վրա հաշվի չառնենք խոսքը):

Թեև զիտության համար նախադասությունը զիտվում է իրեն մեկ միավոր (և դա ճիշտ է) կամ, հենց նոր գործածած բառով ասենք, մեկ աստիճան, ի տարբերություն մյուս աստիճանների, իրականում՝ բուն լեզվի մեջ նա ոչ թե մյուսների կողքին, նրանցից դուրս և նրանց զուգահեռ գոյություն ունեցող միավոր կամ աստիճան է, այլ ներառնում է իր մեջ նախորդ բոլոր աստիճանները: Ստացվում է, որ նախադասությունն իր մեջ ամփոփում, ներառնում է լեզվական մյուս միավորներն ու քերականական կատեգորիաները: Եվ այսպես լեզվի բոլոր բաղադրիչ մասերը ուղղակի կամ անուղղակի կերպով առանց միջնորդավորման կամ միջնորդավորված դեր կատարում են նախադասության մեջ: Սա չի կարող նշանակել, թե նախադասության կառուցվածքը նույնանում է լեզվի կառուցվածքի հետ, այլ միայն այն, որ լեզվական բոլոր միավորները իրենց դուր գտնում են նախադասությունների մեջ՝ այսպիսով ձևավորելով այն փղակը, որով ուղղակիորեն կառարվում է լեզվի խոսողական, հաղորդակցական ֆունկցիան:

Այսպիսով, եթե լեզուն խոսողական, հաղորդակցական ընդհանուր կառուցվածք է, ապա նախադասությունը այդ ընդհանուր կառուցվածքի մասնավոր դրսևորումն է: Կարելի է ասել, որ լեզվի և նախադասության միջև ֆունկցիոնալ տեսակետից կա ընդհանուրի և մասնավորի փոխհարաբերություն: Հենց դրանից էլ բխում է լեզվի և նախադասության ֆունկցիայի ձևակերպման նմանությունը, քանի որ «ամեն մի մասնավոր այսպես թե այնպես ընդհանուր է» (Լենին):

Այժմ տեսնենք, թե ինչպե՞ս է ձևավորվում նախադասությունը, որպես մտքի նվազագույն միավոր: Միտքը կարելի է արտահայտել մեկ բառով և մեծ մասամբ բառերի կապակցությամբ, սակայն ամեն մի բառ կամ բառերի ամեն մի կապակցություն չի կարող միտք արտահայտել: Այսպես, մեծ բաղա՛, գեղեցիկ՛ այգի՛, բարձր՛ լեռ՝ և նման բառակապակցությունները, իհարկե, իմաստ

ունեն, բայց միտք չեն արտահայտում: Դրանք չի կարելի գործածել առանձին և որևէ մեկին հաղորդել իր մտածածը: Մյուսին, դրանք նախադասություններ չեն: Սակայն ֆաղաֆր մեծ է, ալգիմ գեղեցիկ է, լեռը բարձր է կապակցությունները կարելի է գործածել առանձին, արտահայտել միտք, հետևապես դրանք նախադասություններ են:

Ինչո՞ւ են երկրորդ շարքի կապակցությունները հանդիսանում մտքի միավորներ, և ո՞րն է այդ երկու շարքի բառակապակցությունների էական տարբերությունը: Վերևում բերված առաջին շարքի բառակապակցությունների միջոցով փաստը չի արձանագրվում, դրանով ոչինչ չի հաստատվում կամ ժխտվում: Մինչդեռ երկրորդ շարքի կապակցություններում խոսողը մեծ հատկանիշը վերագրում է ֆաղաֆրին, գեղեցիկ հատկանիշը՝ ալգիմին, բարձր հատկանիշը՝ լեռանը, դրանով իսկ հավաստում, հաստատում քաղաքի մեծ լինելը, ալգու գեղեցիկ լինելը, լեռան բարձր լինելը: Եվ այսպես՝ թե՛ արձանագրվում է փաստը և թե՛ դրանով իսկ խոսողի վերաբերմունքն է արտահայտվում (տվյալ դեպքում հաստատական վերաբերմունքը) երևույթի նկատմամբ: Հատկանիշի այդպիսի վերագրումը առարկային, ինչպես հայտնի է, կոչվում է ստորոգում, որը նախադասություն կազմելու, միտք արտահայտելու հիմնական միջոցներից մեկն է: Ստորոգման, որպես նախադասության հիմնական հատկանիշ լինելն է հաստատում այն իրողությունը, որ չկա նախադասություն առանց ստորոգման, և չկա ստորոգում նախադասությունից դուրս:

Վերևում բերված նախադասություններում խոսողի վերաբերմունքը հաստատական է, սակայն այն կարող է տարբեր լինել տարբեր դեպքերում, նայած թե խոսողի մտքի ուղիղմանում ինչպես է հարաբերում նախադասության բովանդակությունը իրականությանը: Նախադասությամբ արտահայտվածը կարող է ոչ միայն հաստատվել խոսողի կողմից, այլև վերջինիս անհայտ լինելու (կամ այլ) պատճառով հարցվել, կարող է դա լինել մի չկատարված գործողություն և հրամայվել, պարտադրվել կատարելու համար, այն կարող է լինել խոսողի հիացմունքի, դարմանքի առարկա և արտահայտվել բացականչումով և այլն: Այսպես՝ «Ես հայ ուսուցիչ եմ» (Ն.-Դ., 2, էջ 547). «Դուք ո՞ւր եք» (Ն. տ., էջ 565): «Ա՛խ, ինչպե՞ս ես երջանիկ կլինեի իմ սիրովս, ինչքա՛ն երջանիկ» (Ն. տ., էջ 121): «Իշխանուհի՛, իշխանուհի՛... օգնեցե՛ք ինձ, օգնեցե՛ք» (Ն. տ.): Բայց բոլոր դեպքերում էս առկա է խոսողի վերաբերմունքը և դրանով իսկ նախադասության մտքի հարաբերությունը իրականությանը:

Ստորոգման դերը որոշակիորեն երևում է հատկապես բաղադրյալ ստորոգյալների մեջ, ինչպես և բայի բաղադրյալ ժամանակներով արտահայտված ստորոգյալներում: Մաղիկը հոտավետ է: Գնացի՛ր մեկնում է: Է հանդուցում ու օժանդակ բայով հոտավետ և մեկնելու հատկանիշները համասպատասխանաբար վերագրվում են ծաղիկ և զնացի՛ առարկաներին:

Ստորոգումը կարող է արտահայտվել ոչ միայն օժանդակ բայով, այլև բայի ֆերականական վերջավորությունների միջոցով: Օրինակ՝ Մառք ծաղկեց: Բաշտր կկանաչի և այլն: Այս երևույթը լինում է բայի պարզ ժամանակներով արտահայտված ստորոգյալների մեջ, երբ և՛ հատկանիշը, և՛ ստորոգումը արտահայտվում են մեկ բառով, ըստ որում վերագրվող հատկանիշը արտահայտվում է բառի հիմքով, իսկ ստորոգումը՝ բայական վերջավորությամբ:

Օրինակ՝ «Մենք կսպասենք գիշերվան ու կելնենք, կղարթեցնենք դիակ-

ներին անթիվ ու կբայլենք դեպի քաղաքները քարահատակ» (Անթ., էջ 16): «Մարդարը ծիծաղեց» (ն. տ., էջ 22):

Ստորոգումը կարող է արտահայտվել նաև վերացական բայերի միջոցով. ինչպես՝ Հեղուկը գոլորշի դարձավ (հմմտ. Հեղուկը գոլորշիացավ): Վերացական բայն էլ իր հերթին կարող է դրսևորվել ոչ միայն պարզ, այլև բաղադրյալ ձևով:

Անկախ նրանից, թե ստորոգումն ինչպիսի ձևերով ու միջոցներով է արտահայտվում, նրա էությունը և դերը միշտ նույնն են:

Նախադասությունների ձևերը մեծամասնության մեջ լեզվականորեն տարբորոշված կերպով արտահայտվում են թե՛ դործող կամ եղող առարկան (բերականորեն ենթական)¹, թե՛ նրան վերադրվող հատկանիշը և թե՛ հատկանիշը առարկային վերադրող միջոցը՝ հանգույցը կամ քերականական վերջավորությունը:

Դրանք երկկազմ նախադասություններ են, որոնցում ստորոգումը իր բոլոր բաղադրիչներով իրեն որոշակիորեն զգալ է տալիս, և դժվար չէ դրանք դիտել, վերլուծել:

Սակայն միակազմ նախադասությունները (որոնք զուրոցական քերականության մեջ հայտնի են որպես անենթակա և անդեմ նախադասություններ) այդպես չեն: Դրանք միակազմ են կոչվում այն պատճառով, որ չունեն երկկազմ նախադասությանը հատուկ երկու բեռները. այդպիսի նախադասություններն ունեն մեկ մաս, անկախ այն բանից, նրանք մե՞կ, թե՛ մեկից ա՛վելի բառերից են կազմված, ինչպես՝ Լուսացավ: Ինչի՞ց սկսել: Պահպանե՛լ պետական գույր: Բարձրացնե՛լ աշխատանքի արտադրողականությունը: Անշուշտ սրանք և սրանց նմանները ևս լիարժեք նախադասություններ են, քանի որ մտքի ինքնուրույն միավորներ են, արտահայտում են ամփոփ, ավարտված միտք. դրանցով մենք հաստատում ենք մի բան, մեր վերարեմոնքն ենք արտահայտում եղած, լինելիք իրողության նկատմամբ: Սակայն այստեղ մտքի ձևավորումը, ստորոգումը այլ կերպ է կատարվում: Միակազմ նախադասություններում թե՛ եղող առարկան, թե՛ հատկանիշը, թե՛ ստորոգող քերականական բաղադրիչը կարող են արտահայտվել մեկ բառով: Օրինակ՝ «Լուսացավ: Դադարեց Արտակի գիշերամարտը» (ԴՎ, էջ 171): «Մրենց: Անտառի խորքում մի թռչուն սկսեց տխուր կանչել» (ՎԱ, ԼԿ, էջ 30):

¹ Ընդունված է, որ ժամանակակից հայերենում ենթական արտահայտվում է միայն ուղղական հոլովով: Մենք գտնում ենք, որ բացի սովորական ենթակայից, որն արտահայտվում է ուղղական հոլովով, ժամանակակից հայերենում (ինչպես և շատ բարբառներում) կա նաև մասնական ենթակա, որն արտահայտվում է բացառական հոլովով (մասնական բացառականով). օրինակ՝ Այս զբժից Ձեր գրադարանում կա՞: Այս գործվածքից ամեն խանութում էլ մաճառվում է: Մասնական ենթական սովորական ենթակայի համեմատությամբ ունի այն առանձնահատկությունը, ինչ որ մասնական ուղիղ խնդիրը սովորական ուղիղ խնդրի համեմատությամբ: Եթե նկատի ունենանք, որ հայերենում կա նաև մասնական բացահայտիչ, որն, իհարկե, իր էությամբ որոշ չափով տարբերվում է մասնական ուղիղ խնդրից և մասնական ենթակայից, պարզ կդառնա այն ուշադրալ օրինաչափությունը, որ հայերենում նախադասության մի շարք սովորական անդամների զուգահեռ ունենք նաև նույն անդամները մասնական նշանակությամբ:

Այս միտքը չի հակասում զեղչված անդամներով նախադասությունների, այլև թիրի նախադասությունների (որոնք գործածվում են հատկապես երկախոսությունների ժամանակ) դոյության փաստին, քանի որ տվյալ նախադասության մեջ զեղչված անդամը մեծ մասամբ արտահայտված է լինում կից նախադասության մեջ և կամ հաջորդական դեպք որոշակիորեն հասկացվում է:

Երբ միակազմ նախադասությունն արտահայտված է խոնարհվող բայով կամ իր կազմի մեջ ունի խոնարհվող բայ, բնականաբար, նայած թե ո՞ր ժամանակով է կիրառվում, ստորոգյալը կարող է արտահայտվել օժանդակ բայով, իսկ գործող, եղող առարկան ու նրան վերադրվող հատկանիշը մեկ բայով են արտահայտվում:

Օրինակ՝ «—Լուսանում է,—հանկարծ շշնջաց Արտակը» (ԴՎ, էջ 171): Հիշյալ միակազմ նախադասություններում ստորոգումն այսպես թե այնպես ունի իր քերականական դրսևորումը, այն է՝ մի գեղքում այն արտահայտվում է խոնարհման վերջավորությամբ (մրևեց, լուսացավ բայաձևերում), մյուս գեղքում՝ չ օժանդակ բայով: Այդ այդպես է անենթակա նախադասություններում:

Մենք խոսեցինք ստորոգման ձևավորման տարրեր միջոցների մասին: Որքան էլ այդ միջոցները իրենց դրսևորման ձևերով տարբեր են, այնուամենայնիվ կարևոր է նշել, որ դրանց մեջ կա շատ էական ընդհանրություն, այն է՝ դրանք բոլորն էլ բախանալով ձևեր են: Անշուշտ բայն այդ հարցում շատ կարևոր դեր ունի, և թերևս դա է սլաժառն այն թյուրիմացության, որ անցյալի մի շարք լեզվաբաններ բայը (նրա դիմավոր ձևերը) նույնացրել են նախադասությանը: Եթե ամեն մի նախադասություն ցույց է տալիս, որ մի առարկա մի բան է կատարում, լինում և այլն, այդ նշանակում է, որ նախադասության մեջ արտահայտվում է առարկայի գործողության, առարկայի եղելության դադար, փար, սրանք էլ հատկանիշներ են, որոնք հատուկ են բային, որպես խոսքի մասի:

Ավելին, գործողության եղելության որոշ (թեկուզ և տարտամ) իմաստ կա նույնիսկ միակազմ անվանական նախադասություններում, թեև վերջիններիս մեջ բայ չկա:

Օրինակ՝ «Դո՛ւրս,—հրամայեց Գյուտը բարձրագուշ...»

— Դո՛ւրս,— կրկնեց կատաղած Գյուտը» (ԴՎ, էջ 100):

«Փառիգ: Մշուշ ու ան: Ես սլուտս, Լենինյան: Բուշխիս՝ սլատին կոթնած ահա լսում եմ նրանց ձայնը, շշուկը» (ԵԶ, էջ 368—369): Ընդգծված նախադասություններում ենթադրվում է գործողության կամ եղելության իմաստ, թեև նրանցում բայական բաղադրիչ չկա: Այդ իմաստը կարելի է արտահայտել մոտավորապես հետևյալ կերպ. «Դո՛ւրս զնա» կամ «Դո՛ւրս կորիր», «Այդ փարիզն է» կամ «Փարիզում է», «Մշուշ ու ահ է տիրում» կամ «Մշուշ ու ահ կա», որոնք, իհարկե, կազմությամբ տարբեր են նախորդներից:

Ստորոգումը սերտորեն կապված է բայի կատեգորիաների հետ, բայց ոչ բոլոր: Այսպես, բայի սեռի կատեգորիան ստորոգման ձևավորման համար կարևոր չէ: Ստորոգման համար կարևոր են բայի մասնավորապես եղանակային ձևերին հատուկ քերականական կատեգորիաները, որոնք են՝ եղանակ, դեմք, ժամանակ, թիվ. ստորոգումը որպես շարահյուսական կատեգորիա ձևավորվում է բայի ձևաբանական այս կատեգորիաների հիմքի վրա:

Ուրեմն՝ նախադասության մեջ ստորոգման մշտական դուգակցումը վերոհիշյալ կատեգորիաներին (եղանակ, թիվ, դեմք, ժամանակ) սլատահական չէ: Վերջիններս ձևաբանական հիմք են ստորոգման համար: Պետք է ասել, որ դրանք բոլորը հավասար դեր չունեն ստորոգման համար: Այս հարցում առավել զգալի դերը սլատականում է եղանակի կատեգորիային: Ասկայն ձևաբանական այդ կատեգորիայի և ստորոգման շարահյուսական կատեգորիայի միջև հավասարության նշան դնել չի կարելի: Եվ այդ՝ հետևյալ սլատձառներով:

Նախ, նախադասության մեջ վերաբերմունքն ավելի բարդ է, ու ավելի բազմազան ձևերով է արտահայտվում, քան թե բայի եղանակային ձևերին հատուկ վերաբերմունքը: Ստորոգման կամ, ավելի ընդհանուր ձևով ասած, նախադասության մեջ արտահայտվող վերաբերմունքը զրահորվում է տարբեր ու բազմազան միջոցներով ու ձևերով՝ նախադասության ինտոնացիայով (որն իր հերթին ունենում է բազմազան երանգներ), եղանակավորող բառերով, այդպիսի դեր կատարող բառակապակցություններով և այլն:

Հմմտ. Խլիլ է եղանակային ձևը հետևյալ օրինակներում:

Նա եկել է: Գո՛ւցե եկել է: Ըստ երևույթին եկել է: Երևի եկել է: Ենթադրենք եկել է: Նա եկե՛լ է: Նա եկե՛լ է:

Այնուհետև, ստորոգման ձևավորման հարցում, բայի եղանակի կատեգորիայից բացի, դեր ունեն նաև դեմքի, թվի, ժամանակի կատեգորիաները: Այս կատեգորիաները տարբեր կողմերով կոնկրետացնում են տվյալ գործողության կամ հատկանիշի կապը սուբյեկտի հետ և որոշ դեր կատարում են ստորոգման, ուրեմն և նախադասության ձևավորման խնդրում: Դրանց դերը ճիշտ գնահատելու համար կարելի է փորձել պատկերացնել առարկայի (սուբյեկտի) կապը կամ գործողության վերագրում առարկային, առանց դեմքի, առանց ժամանակի, առանց թվի: Այդպիսի վերագրումը նույնիսկ պատկերացնել դժվար է³: Այսպիսով ստորոգումը ձևավորվում է բայի եղանակային ձևերին հատուկ կատեգորիաների հիմքի վրա:

Պատահում է նաև, որ ստորոգումը քերականական-ձևային զրահորում չի ունենում, բայց ըստ էության նա զոյություն է ունենում: Այդպիսին է անդամ նախադասությունների ստորոգումը: Ինչպե՞ս է ձևավորվում անդամ նախադասությունը: Եթե անենթակա նախադասության մեջ հատկանիշն ու կրող սուբյեկտն միասնաբար են հանդես գալիս, բայց այնուամենայնիվ զիմային վերջավորությունը ձևավորում է ստորոգումը, ապա անդամ նախադասությունները, ինչպես երևում է անվանումից, զուրկ են նաև քերականական դեմքից, և այդ պատճառով էլ նախադասության, որպես ամբողջ միտք արտահայտող լեզվական միավորի, ձևավորումը վերհում նշված քերականական միջոցներով չի կատարվում:

Անդամ նախադասության ձևավորման առանձնահատկությունները քննելուց առաջ անհրաժեշտ է կանգ առնել նախադասության մեկ այլ հիմնական հատկանիշի վրա:

Նախադասության հիմնական հատկանիշներից մեկն էլ, բացի ստորոգումից, հատուկ ինտոնացիան է: Եթե ստորոգումը հատկանիշը վերագրում է առարկային, մի բան, որ խիստ էական է նախադասության համար, ապա նախադասության ինտոնացիան ձևավորում է մտքի ավարտվածությունը: Չէ՞ որ կտրող է մի հատկանիշ վերագրվել որեւէ առարկայի, բայց դեռ զրանով չավարտվել խոսողի միտքը: Որպեսզի բառերի տվյալ կապակցությունը ամփոփի միտք արտահայտի, այսինքն լինի ինքնուրույն նախադասություն, այն տեղը է նաև ավարտված լինի. դա ցույց տանք պատմողական նախադասության վրա: Վերցնենք այսպիսի օրինակ:

Աշոտը ուսման առաջավոր է: Սա, անշուշտ, մի ավարտված նախադասություն է, որովհետև և՛ ստորոգում ունի, և՛ պատմողական նախադասությանը

³ Որոշ չարահայտություն ունեն անդեք նախադասությունները:

հատուկ՝ բարձրացող իջնող ինտոնացիա, որը կարելի է ներկայացնել բարձրացող իջնող կոր զծով: Այդ նույն կապակցությունը արտաբերենք այլ ինտոնացիայով, ասենք, ոչ թե բարձրացող իջնող, այլ միայն բարձրացող.

Աշոտը ուսման առաջավոր է

Այստեղ թեև կա ստորոգում, բայց նախադասությունն ավարտված չէ, այն մտքի ինքնուրույն միավոր չէ. բարձրացող ինտոնացիան ցույց է տալիս, որ բառերի այդ կապակցությունը ամփոփ նախադասության վերածվելու համար դեռ պետք է շարունակվի, և բարձրացած ինտոնացիան պետք է իջնի ու հանդի դադարի: Շարունակենք այդ կիսատ նախադասությունը.

Աշոտը ուսման առաջավոր է, որովհետև նա շատ բարեխիղճ է: Կամ՝

Աշոտը ուսման առաջավոր է սկսած առաջին դասարանից:

Եվ այսպես, երբ ստորոգմանն ավելանում է նաև նախադասության հատուկ ինտոնացիան, զրանով ավարտվում է նախադասության ձևավորումը, այն դառնում է ավարտված, ամփոփ և ինքնուրույն: Համեմատենք հետևյալ նախադասությունների ինտոնացիան:

Արամը վերադարձավ:

Արամը վերադարձավ, որ գրադվի այդ հարցով:

Թեև երկու նախադասություններում էլ, հայերենի բառական շեշտի հայտնի օրենքի համաձայն, «վերադարձավ» բառի վերջին վանկը շեշտված է, բայց դրա հետ միասին, նախադասության ընդհանուր ինտոնացիան առաջին նախադասության մեջ իջնում է վերադարձավ բառի վերջում ու հանդում դադարի, իսկ երկրորդ նախադասության մեջ նույն բառի (վերադարձավ) վրա տոնը, ընդհակառակն, բարձրանում է: Այս վերջին նախադասության մեջ տոնի իջնումը բնականաբար ընկնում է վերջին բառի վրա: Եթե փորձելու լինենք, «հարցով» բառով չվերջացնել նախադասությունը, այլ շարունակել այն, համապատասխանաբար կփոխվի նախադասության այդ ինտոնացիան. իջնումը և դադարը կտեղափոխվեն նոր նախադասության վերջին մասը:

Այսպես՝ Արամը վերադարձավ, որ գրադվի այդ հարցով և անպայման լուծի այն:

Հայերենի նախադասության ինտոնացիան, ցավոք սրտի, չի ուսումնասիրված մինչև օրս: Այդ տեսակետից համեմատաբար բարվոր փնտհում է ոուս քերականագիտությունը, որի ներկայացուցիչները վաղուց ուշադրության առարկա են դարձրել ինտոնացիան և զնահատել նրա դերը լեզվի մեջ: Ինտոնացիան նախադասության հիմնական ու կարևոր հատկանիշ են համարել ոուս անվանի լեզվաբաններ Ա. Ա. Շախմատովը, Վ. Վ. Վինոգրադովը⁴ և ուրիշներ: Ինտոնացիան այնքան կարևոր նշանակություն ունի նախադասության համար, որքան բառի համար՝ բառական շեշտը: Վերջինս հանդիսանում է բառի ամբողջությունը միասնական, միաձույլ դարձնող և պահպանող լեզվական կարևոր միջոց: Նույնպիսի կարևոր դեր ունի ինտոնացիան նախադասության ամբողջականության ձևավորման համար:

Նախադասության ինտոնացիա ասելով պետք է հասկանալ ամբողջ նախադասության արտահայտման ընթացքում արտասանական ելևէջների (այդ թվում նաև տրամաբանական շեշտի) ամբողջությունը:

⁴ «Грамматика русского языка», изд. АН СССР, т. 1, ч. 1, М., 1954, էջ 77—78:

Այժմ անցնենք անդամ նախադասությունների ձևավորման հարցին:

Անդամ նախադասությունների ձևավորման գործում գլխավոր դերը պատկանում է ինտոնացիային: Միակզում նախադասությունը չունի երկկազմին հատուկ ձևավորում՝ ստորոգում, բայց ունի նրան հատուկ ինտոնացիա: Որը բառերի կապակցությունը կամ բառին տալիս է ամփոփ, ավարտված լինելու հատկանիշ, մի բան, որ հատուկ է նախադասությանը, և այդպիսով ձևավորում նախադասությունը: Օրինակ՝ «Կանգնեցնե՛լ ըստ հասակի, նշանակե՛լ ազգանունները» (Անթ., էջ 145): «Լեռցնե՛լ իրերը» (Ն. տ., էջ 146): «Շինարարության բուֆետ: Երեսում հորդ անձրև» (Ն. տ., էջ 457):

Անդամ նախադասություններն ստորոգում ունեն, թե՛ ոչ: Ամեն մի անդամ նախադասության արտահայտած միտքը, վերաբերությունը որոշակիորեն հասկացվում է: Բայց ստորոգման արտաքին ձևային կողմը չկա, քերականորեն ձևավորված, որոշակիորեն տարրորոշված ստորոգում նրանում չկա: Այնուամենայնիվ անդամ նախադասությունների մեջ կա այն, ինչին որ ծառայում է ստորոգումը: Եթե կա հետևանքը, արդյունքը, չի կարող չլինել նաև նրա պատճառը:

Համեմատենք հետևյալ նախադասությունները. «Լռե՛լ... Ձայներդ կրտրե՛ք»: «Լռել» նախադասությունը նույն հաջողությամբ է արտահայտում խոսողի միտքը, թեև քերականորեն արտահայտված ստորոգում չունի, որքան որ ստորոգում ունեցող «ձայներդ կրտրեք» նախադասությունը, որն, ըստ էության, հանդիսանում է նախորդի յուրահատուկ կրկնությունը և միայն ոճական՝ միտքը շեշտելու նպատակով է գործածված, առանց որի էլ խոսողի միտքը հասկանալի ձևով արտահայտված է առաջին՝ անդամ նախադասությունում:

Այդ նախադասություններում, ինչպես և ամեն մի նախադասության մեջ կա ստորոգում: Հարց կարող է առաջանալ ստորոգման արտահայտման, նրա ձևավորման վերաբերյալ միայն: Այս հարցի վերաբերյալ մենք հետևյալն ենք կարծում: Կամ պետք է ընդունել, որ անդամ նախադասությունները ամբողջական, ամփոփ նախադասության հատուկ ինտոնացիա ունեն և վերջինս տվյալ բառակապակցությանը կամ բառին օժտում է նախադասության հատկանիշներով ու ստորոգումն արտահայտվում է քերականական զրո միջոցով, այսինքն առանց քերականական վերջավորության կամ այլ միջոցի: Եվ կամ պետք է ընդունել, որ ինտոնացիան այդպիսի նախադասություններում ոչ միայն մտքի ավարտվածություն է պայմանավորում, այլև ստորոգում, դառնում է ստորոգման արտահայտման միջոց: Հարցի լուծման այս երկու հնարավոր ելքերը իրարից շատ հեռու չեն և ունեն այն էական ընդհանրությունը, որ երկու դեպքում էլ խիստ կարևոր դեր է վերագրվում ինտոնացիային, որով պայմանավորվում է ոչ միայն նախադասության ավարտվածությունը, այլև ստորոգումը, ըստ որում ստորոգումը դիտվում է որպես ինտոնացիայով պայմանավորված՝ մի դեպքում ուղղակի, մյուս դեպքում անուղղակի կերպով:

Միակզում և մասնավորապես անդամ նախադասությունների, որպես ինքնուրույն նախադասությունների ընկալման հարցում անհրաժեշտ է նշել նաև կոնկրետ խոսքի և խոսելու պայմանների դերը:

Նախքան նախադասությունը բնորոշելը մեջ բերենք սովետական լեզվաբանության վերջին շրջանի գոնե երկու առավել հաջող բնորոշումներ: Ակադ.

Վ. Վինոգրադովը նախադասությունը բնորոշում է նրա կառուցվածքային և այլ հատկանիշները լայն կերպով հաշվի առնելով: «Նախադասությունը խոսքի՝ տվյալ լեզվի օրենքներով քերականորեն ձևավորված ամբողջական միավոր է, որը հանդիսանում է մտքի ձևավորման, արտահայտման և հաղորդման գլխավոր միջոցը: Նախադասության մեջ արտահայտվում է ոչ միայն հաղորդում իրականության մասին, այլև տրվում է խոսողի վերաբերմունքը նրա նկատմամբ»⁵: Նախադասությունը բնորոշելիս հիմնականում ճիշտ գիրքերից է ելնում նաև պրոֆ. էդ. Աղայանը. «Նախադասությունը քերականական ձևավորումով առարկայի և հատկանիշի ստորոգումն է, որ արտահայտում է ինչպես օբյեկտիվ իրականությունը, այնպես էլ խոսողի վերաբերմունքը այդ իրականության նկատմամբ»⁶:

Տեղի սղության պատճառով չենք վերլուծում հիշյալ և այլ սահմանումներ և տալիս ենք նախադասության հետևյալ բնորոշումը, որը, կարծում ենք, նախադասության թե՛ լուրահատուկ ֆունկցիոնալ-հաղորդակցական և թե՛ կառուցվածքային հատկանիշները ավելի ամբողջական և ուղղակիորեն է ներկայացնում: Նախադասությունը ստորոգումով և ինտոնացիոն ավարտվածությամբ ձևավորված լեզվական նվազագույն միավոր է, որով արտահայտվում է միեւ իրականության մասին և խոսողի վերաբերմունքը վերջինիս նկատմամբ: Այս սահմանման մեջ, նախ, հաշվի է առնված, որ նախադասությունը նվազագույն միավոր է: Դա, մեր կարծիքով, նախադասության դիտական սահմանման համար այնքան կարևոր է, որքան հնչույթի և ձևույթի սահմանման: մեջ կարևոր է հաշվի առնել և անսպասելի հաշվի է առնվում դրանց նվազագույն միավոր լինելը, իհարկե, այլ տեսակետներից: Բացի դրանից, այստեղ ուղղակիորեն են հաշվի առնված նախադասության ձևավորման հիմնական միջոցները՝ թե՛ ստորոգումը և թե՛ ինտոնացիոն ավարտվածությունը, քանի որ հենց դրանցով է նախադասությունը տարբերվում բառերի այնպիսի կապակցությունից, որ թեև ձևավորված է տվյալ լեզվի քերականական օրենքներով, բայց նախադասություն չէ: Իսկ սահմանման մեջ պետք է նշել հենց այն հատկանիշը, որով տվյալ կատեգորիան հակադրվում է մյուսներին, այդ թվում և ամենամոտ կատեգորիաներին:

* * *

Այժմ անցնենք նախադասությունների ինքնուրույնության հարաբերականության և խոսքի մեջ նրանց փոխհարաբերությունների հարցին:

Վերևում խոսվեց այն մասին, որ նախադասությունը ամփոփ, ավարտված միտք է արտահայտում և այդ պատճառով էլ, որպես կանոն, կարող է դործածվել ինքնուրույն կերպով, խոսքից դուրս:

Սակայն խոսքի մեջ նախադասությունների ինքնուրույնությունը բացարձակ չէ, այլ այս կամ այն չափով հարաբերական: Այլ կերպ լինել չի էլ կարող: Չէ՞ որ նախադասությունը խոսքի միավոր է, իսկ ամբողջի բաղկացուցիչ մասերը չեն կարող բացարձակ ինքնուրույն լինել: Խոսքը չի կարող կազմվել միմյանց հետ տրամաբանական կապ չունեցող նախադասությունների դուրմարից: Այդ պատճառով էլ խոսքի մեջ նախադասությունը կապված է լինում

⁵ „Грамматика русского языка“, т. 2, ч. 1, էջ 65:

⁶ Պրոֆ. է. Բ. Աղայան, Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 1952, էջ 383:

մյուս և հատկապես կից նախադասությունների հետ, որոնց հետ միասին կազմում է մեկ ամբողջություն:

Տվյալ լեզվի կառուցվածքի ուսումնասիրության համար կարևոր է այդ հարարերությունների, կապի ուսումնասիրումը, որ մեղանում չի կատարված: Այդպիսի ուսումնասիրումը մի կողմից կնպաստի նախադասության, որպես մտքի արտահայտման միավորի ավելի խոր ու լրիվ ճանաչմանը, մյուս կողմից դա մեզ գաղափար կտա խոսքի կառուցվածքի մասին:

Նախադասությունների մտքի կապը բազմապիսի դրսևորումներ ունի:

Սովորական է նախադասությունների այնպիսի կապը, երբ նրանցից մեկը կապվում է կից նախադասության հետ, և եթե նախադասությունների քանակը շատ է, վերջինս էլ կապվում է իր կից նախադասության հետ, և այսպես շարունակ:

Օրինակ՝ «Հին, վաղ ժամանակներում, պարսկական Շիրազ քաղաքի մեջ, Արշավիր անունով հարուստ մի իշխան էր կենում:

Շատ հարուստ էր. նա ուներ մեծ հողեր, այգի և տներ, բազմաթիվ ծառա, առատ եկամուտ:

Որդի էլ ուներ: Երեք հատ էին: Երկուսը տղա, երրորդը աղջիկ: Մեկը մյուսից երկու տարով մեծ էր: Աղջիկը ամենափոքրն էր» (ՎՓ, ԵՓ, 4, էջ 516):

Այս հատվածում ամեն մի նախադասություն մտքով սերտորեն կապված է նախորդի հետ և, առանց նախորդ նախադասության կամ նախորդ նախադասությունների, որոշակի ճշտությամբ չի հասկացվի տվյալ նախադասության միտքը: Այսպես կազմվում է նախադասությունների մեկ շղթա, որի ամեն մի օղակը անմիջականորեն կապված է նախորդի հետ և նրա անմիջական շարունակությունն է:

Սակայն ոչ միշտ է նախադասությունների կապը այդպես պարզ շղթայի բնույթ ունենում: Հաճախ է պատահում, որ նախադասությունների այդ շղթան մի պահ ընդհատվում է, մեջտեղ է գալիս մի այնպիսի նախադասություն (կամ նախադասություններ), որ անմիջական կապ չունի նախորդ նախադասությունների հետ: Սակայն ճիշտ կառուցված խոսքերում, ինչպես պարզվում է լսողի կամ ընթերցողի համար, այդպիսի նախադասությունը կամ նախադասությունները մի որևէ տեսակետից լրացնում են խոսքի մեջ զարգացող միտքը, նպաստում նրա հետագա ծավալմանը:

Օրինակ՝ «Խորն աշունքին Լոռու սարերով անցկենալիս մի գյուղում մութը վրա հասավ: Հյուր ընկա Անդրիաս քեռու տանը, որ մի հին ու փորձված հովիվ էր:

Սարերում սովորություն կա, որ տեսան մեկի տունը հյուր եկավ՝ հարևանները կհավաքվեն եկվորի գլխին, կհետաքրքրվեն, հարցուփորձ կանեն՝ իմանան ինչ կա, ինչ չկա աշխարհքում: Եվ ահա, հետզհետե գյուղացիք հավաքվեցին Անդրիաս քեռու օթախը» (Թում., 3, էջ 98):

Այստեղ նախավերջին նախադասությունը չի բխում նախորդից կամ նախորդներից, այն արտահայտում է նոր միտք, որ նախապատրաստում և հասկանալի է դարձնում հաջորդ նախադասության միտքը և այդպիսով նպաստում խոսքի տրամաբանված ու պատճառաբանված զարգացմանը:

Մեկ նախադասությունը կարող է կապվել ոչ միայն կից մեկ նախադասության, այլև հաճախ շատ նախադասությունների հետ միաժամանակ: Բերենք մեկ օրինակ:

«Նման հասարակական գործիչը չէր կարող ենթարկվել ոչ մի պարագայում իր հակառակորդների, թեկուզ և շատ ազդեցիկ վաճառականների հրահանգներին կամ թելադրանքներին» (Ա. Կարինյան, Ակնարկներ հայ պարբերական մամուլի պատմության, էջ 214)։

Իմանալու համար, թե ով է այդ «նման հասարակական գործիչը», պետք է կարգալ նրան նախորդող ամբողջ մի հատված, որը բաղկացած է մի քանի նախադասություններից։ «Շմավոնյանը բավական համառ գործիչ էր։ Գիտեր, համենայն դեպս, թե ինչ է անհրաժեշտ անել հնդկահայ իրականության մեջ։ Գիտուն-կրոնական էր և անկաշառ գործիչ, որ քայլում էր սեփական ուղիներով»։

Այս օրինակը շատ տիպական է նախադասությունների ներքին տրամաբանական կապն ու պայմանավորվածությունը ցույց տալու համար։ Այստեղ խոսքը միայն այն բանին չի վերաբերում, թե մի շարք նախադասություններով պարզվում է այդ հասարակական գործիչի ով լինելը։ Բանն այն է, որ այդ գործիչի բնութագրմանը նվիրված մի քանի նախադասություններն են, որ հասկանալի ու համոզիչ են դարձնում ամբողջ հաջորդ նախադասության միտքը (վերջինս պատճառաբանելու իմաստով), դրանով արտահայտված եզրակացությունը. այն, որ նա ոչ մի պարագայում չէր կարող ենթարկվել հակառակորդների հրահանգներին և այլն։

Շատ տարածված է նախադասությունների մտքի ժամանակային կապը, որին հստակ զուգակցվում է նաև պատճառ-հետևանքային կապը կամ հարաբերությունը։ Այդ հարաբերությամբ կապված նախադասությունները սովորաբար ոչ թե իրարից կտրված, միմյանց հետ ներքին կապ չունեցող երևույթների հաջորդականություն են ցույց տալիս, այլ ժամանակային հաջորդականություն այնպիսի երևույթների, որոնցից մեկը մյուսի շարունակությունն է, նրա զարգացումը և կամ մեկը եզրակի կամ անուղղակի կերպով բխում է նախորդից և այլն։

Օրինակ՝ «Վախճանվեց կաշարանամերձ փոքրիկ քաղաքից քիչ հեռու գտնվող փոքրիկ գյուղի փոստատարը»։

Պատանի Իդնատը գյուղի մեծավորներին խնդրեց, որ այդ աշխատանքը հանձնեն իրեն։

Նրա ցանկությունն իրականացավ, և նա փոխարինեց կաշարանամերձ փոքրիկ քաղաքից քիչ հեռու գտնվող փոքրիկ գյուղի արդեն վախճանված ծերունի փոստատարին։

Այժմ նա ինքնուրույն մարդ էր, առողջ, հաղթանդամ երիտասարդ, նույնիսկ ավելի զեղեցիկ, քան նրանք, որոնք ծնողների փայփայանք ու քնքշանք են տեսել, տաք սենյակներում են մեծացել և միշտ էլ եղել են կուշտ» (Անթ., էջ 338)։

Մտքի սերտ կապի մեջ են այս նախադասությունները։ Այդ կապն արտահայտվում է գործողության տրամաբանական զարգացումով. յուրաքանչյուր նախադասության արտահայտած միտքը նախադասության մտքի անմիջական շարունակությունն է, նրա հետագա զարգացումը։ Դրա հետևանքով նրանց միջև ստեղծվում է ժամանակային կապ, իսկ վերջին երկու նախադասությունների միջև կա նաև պատճառական կապ։

Խոսքի մեջ մտնող նախադասությունների մտքի կապը կարող է լինել նաև այլ բնույթի։ Օրինակ, այն հաճախ արտահայտվում է նրանով, որ յու-

րաքանչյուր նախադասության մեջ զրոսերովում է երևույթի, իրողության որևէ կողմի մասին այս կամ այն միտքը. և այդ նախադասությունները, միասին վերցրած, տալիս են տվյալ երևույթի ամբողջական բնութագիրը:

Շատ տարածված է նկարագրական բնույթի խոսքի մեջ նախադասությունների մտքի այնպիսի կապը, երբ նրանցից մեկը (սովորաբար առաջինը, երբեմն և վերջինը) ընդհանուր կամ ընդհանրացնող միտք է արտահայտում, իսկ մյուս նախադասությունները մտքով բխում են նրանից, մասնավորում այն:

Այսպես, «Հայ ժողովրդի պատմություն» ձեռնարկի (առաջին մաս) «Հայկական լեռնաշխարհը» գլխի «Կլիման» վերնագրի տակ շարադրված է հետևյալը. «Հայկական լեռնաշխարհը, շրջապատված լինելով բարձր լեռնաշղթաներով, ծովերից քիչ խոնավություն է ստանում: Հատկապես Սիջնաշխարհը ցամաքային կլիմա ունի՝ ձմեռը ցուրտ է, ամառը՝ շոգ ու չոր, բայց առանձին վայրերում կլիման բարեխառն է: Աչքի է ընկնում այն խիստ տարբերությունը, որ դոյություն ունի ցածրադիր դաշտավայրերի և նրանց հարևան բարձր լեռների կլիմայական պայմանների միջև: Անձրևները դալիս են սովորաբար դարձան և նսպատում լեռների ու դաշտերի ճոխ բուսականության աճմանը: Արարատյան դաշտը ունի չոր, ցամաքային կլիմա, Երևանում, որը շուրջ 1000 մետր բարձր է ծովի մակերևույթից, միջին ջերմությունը լինում է հունվարին 6,4 աստ., իսկ հուլիսին 25 աստիճան» (էջ 4—5):

Այստեղ առաջին նախադասությունն ընդհանուր միտք է արտահայտում, իսկ մյուսները մեկնաբանում են այն: Ավելին, այդ նախադասություններում նկարագրված երևույթները կախման մեջ են առաջին նախադասությամբ ցույց տրված փաստից, իրողությունից, բխում են նրանից: Այդ բոլոր մասնավոր երևույթների պատճառն այն է, որ «Հայկական լեռնաշխարհը, շրջապատված լինելով բարձր լեռնաշղթաներով, ծովերից քիչ խոնավություն է ստանում»: Քննարկվող խոսքի վերջին նախադասությունը, բացի առաջին նախադասությունից ունեցած տրամաբանական կախումից, միաժամանակ իր նախորդ նախադասության հետ մի այլ տեսակի կապի մեջ է, այն է՝ հանդիսանում է նրա մտքի մասնավորումը. չէ՞ որ Երևանի կլիման այն դաշտավայրի (Արարատյան) կլիմայի մի մասնավոր տեղի զրոսերումն է, որտեղ գտնվում է ինքը՝ Երևանը:

Այդ օրինակից երևում է, որ նույնիսկ ոչ ծավալուն խոսքի մեջ նախադասությունների կապը այնքան էլ պարզ, մեօրինակ չի լինում, այլ բարդ, բազմազան: Հաճախ միևնույն նախադասությունը մտքի տարրեր կապերի մեջ կառող է մտնել տարբեր նախադասությունների հետ:

Սրանցով չեն սպառվում խոսք կազմող նախադասությունների մտքի կապի ձևերը: Բայց այդ ձևերից կարևորների ու համեմատաբար առավել տարածվածների քննարկումը ցույց է տալիս, որ իսկապես նախադասությունը որքան էլ ամփոփ, ավարտված միտք արտահայտի, այնուամենայնիվ խոսքի մեջ նրա ինքնուրույնությունը հարաբերական է, որքանով որ ամեն մի նախադասություն մտքով սերտորեն կապված է նույն խոսքը կազմող մյուս նախադասությունների հետ:

Խոսքի մեջ նախադասությունների փոխհարաբերությունն այժմ քննենք նրանց քերականական կապի տեսակետից:

Նախապես նշենք, որ խոսքի մեջ մտնող նախադասությունների միջև քերականական կապն այնքան լայնորեն տարածված չէ, ինչպես մտքի կապը:

Ոչ միշտ է, որ մտքի այդ կապն արտահայտվում է քերականական միջոցներով: Խոսք կազմող նախադասությունների քերականական կապը դրսևորվում է հատկապես այն ժամանակ, երբ նախադասությունների մտքի կապը շատ սերտ է: Բայց նույնիսկ այսպիսի դեպքերում կապի քերականական դրսևորումը խիստ պարտադիր չէ: Այդ տեսակետից քննենք հետևյալ նախադասությունների փոխհարաբերությունը. «Առաջի կողմից տունը բաց էր, պատը բարձր, իսկ հետևի կողմից պատ չէր երևում և կտուրի պոռնկը հավասարեցված էր լանջին: Այնպես որ, եթե անձանոթ մարդը մեր գյուղի վերին լանջից ցած իջներ, չէր հասկանա, որ իր առջև տուն կա» (ՎԱ, ԼԿ, էջ 43): Այս երկու նախադասություններից երկրորդը առաջինի հետ կապված է մտքով և քերականորեն՝ հանձին ալնակս ու շաղկապի:

Բայց շաղկապը կարող էր և չգործածվել, միևնույն է, չէր խախտվի այդ նախադասությունների մտքի կապը: Այսպես. «Առաջի կողմից տունը բաց էր, պատը բարձր, իսկ հետևի կողմից պատ չէր երևում, և կտուրի պոռնկը հավասարեցված էր լանջին: Եթե անձանոթ մարդը մեր գյուղի վերին լանջից ցած իջներ, չէր հասկանա, որ իր առջև տուն կա»: Այս փոփոխությունից հետո ևս նախադասությունների կապը կա, պահպանվում է, բայց նկատելի է, որ այդ կապը առաջին տարբերակում ավելի որոշակի է, քան վերափոխված, վերջին օրինակում: Այդ նշանակում է, որ նախադասությունների մտքի կապի քերականական դրսևորումը հաճախ անհրաժեշտ է միտքն ավելի զիտուկ արտահայտելու, խոսքն ավելի ճշգրիտ կառուցելու նպատակով:

Այդ կապերի քերականական դրսևորումը հաճախ կախված է հեղինակի, խոսողի ոճից: Սովորաբար այդ կապը գիտական խոսքի մեջ արտահայտվում է առավելագույն հնարավորության սահմաններում, քանի որ գիտական խոսքը առավել ճշգրտություն է պահանջում: Գեղարվեստական դրականության մեջ այս հարցում լինում են տարբերություններ: Որքան զեղարվեստական գործը մոտ է ժողովրդա-խոսակցականին, այնքան ինքնուրույն նախադասությունների քերականական կապի դրսևորման միջոցները քիչ են գործածվում այնտեղ: Հայտնի է, որ Ռումանյանի լեզուն ժողովրդայնության տեսակետից չգերազանցված է: Եվ հենց Հ. Ռումանյանի մոտ էլ քննարկվող քերականական միջոցները շատ քիչ են գործածվում: Որինակ՝ «Գյուղացի Համրոյի տունը կռիվ էր ընկել: Համրոն ուզում էր իր տասներկու տարեկան Գիբորին տանի քաղաք մի գործի տա, որ մարդ դառնա, աշխատանք անի: Գինը չէր համաձայնում» (Ռում., 3, էջ 75): Այս նախադասություններից վերջինը նախորդի հետ հակադրության հարաբերության մեջ է, իսկ առաջին նախադասությունը մյուսների հետ պատճառահետևանքային հարաբերություն ունի: Սակայն այդ հարաբերություններից ոչ մեկն էլ քերականական միջոցներով արտահայտված չէ:

Նախադասությունների քերականական կապը կարող է դրսևորվել տարբեր միջոցներով ու եղանակներով, այն է՝ գերանուններով, նախադասության անդամների բացթողումով կամ զեղչումով, շաղկապներով և այլ բառերով:

Նախ՝ շաղկապների գերի մասին այդ հարցում: Խոսքի մեջ նախադասությունների հարաբերություններ արտահայտում են ոչ բոլոր շաղկապները: Այդ նպատակով կարող են գործածվել հատկապես համադասական շաղկապները:

Համադասական շաղկապներից այս ֆունկցիայում առանձնապես ակտիվորեն հանդես են գալիս հակադրության հարաբերության իմաստ արտահայտող շաղկապները՝ բայց, սակայն, իսկ, մինչդեռ:

Օրինակ՝ «Կամրջակը տակավին դողում էր նրա խոշոր, փոշեթաթավ սա-
սողանքների տակ: Բայց նա անվարան անցավ մյուս ափը և շոֆերին բեռը թա-
փելու տեղ մատնանշեց» (Անթ., էջ 500): «Նա միանգամայն գոհ էր, որ ոչ ոք
և ոչինչ չէր խանգարում իր հանգիստը: Իսկ նրա հանգիստը այն էր, որ ամբողջ
օրը... չափում էր տաք սենյակի մի ծայրից մյուսը...» (Ն.-Դ., 3, էջ 263):

Այս հարցում կարևոր դեր ունեն միավորիչ շաղկապները: Օրինակ՝ «Առա-
վոտից մինչև առավոտ և երեկոյից մինչև երեկ» այնտեղից լսվում էր անհոգ
ծիծաղի դվարթ կարկաչը և անուրջների կապույտ առագաստների ծփանքը՝
սրտաբուխ երգերի ոսկե ալիքների հետ: Եվ մի օր բացվեց դղյակի դուռը,
դուրս ելավ մի պատանի՝ սպառազեն, մրրկարաշ նժույգի վրա» (Իս., էջ 373):
«Ձեռքը խփեց սեղանին Շավարշը — Հոյը դողաց: Խփեց ու խմեց: Մռայլ: Այ
ոչ մի բառ չասեց» (ԵԶ, էջ 123):

Այս հարցում կարևոր է նշել շաղկապների, շաղկապական և այլ բառերի
միջոցով այնպիսի ինքնուրույն նախադասություններ կազմելը, որոնցից մեկը
(կամ մի քանիսը) հանդիսանում է մյուսի (կամ մյուսների) մտքի մասնավոր-
ւումը կամ ընդհանրացումը:

Ինչպես վերևում ասվեց, այս հարաբերությունը կարող է նաև քերականո-
րեն չդրսևորվել, այլ հասկացվել կոնկրետ խոսքից, բայց այն հաճախ արտա-
հայտվում է հիշյալ բառերով:

Երբ խոսքի տրամաբանական դարգացումը գնում է ընդհանուրից դեպի
մասնավորը, հարաբերությունն արտահայտվում է հետևյալ բառերով ու բա-
ռակապակցություններով. այսպես, օրինակ, այսպես օրինակ և այլն:

Օրինակ՝ «Միևնույն բառը այս համայնքում ուղիղ է այս ձևով... հակա-
ռակը՝ սխալ է: Այսպես՝ Երևանի բարբառում ուղիղ և մարդը է վուր ձևը, Բրի-
լիսի բարբառում՝ փուր» (ԱՃ., ԼԳՆ, էջ 357): «Լեզվի պահպանողականությունը,
հաճախ հետաանաց ու սխալ ըմբռնողությունը, կառելի է տեսնել ոչ միայն
հասարակ առարկաների, այլև գիտության զանազան ճյուղերում: Այսպես,
օրինակ, շարունակում ենք ասել շնչերակ՝ համաձայն այն հին կարծիքի, թե
շունչը այդ երակումն է բնակվում» (Ն. տ., էջ 113):

Մասնավորից դեպի ընդհանուրի հարաբերությունը արտահայտվում է
հետևյալով, այսպիսով, այսպես ուրեմն, այդպես ուրեմն և այլ բառերով ու
բառակապակցություններով:

Օրինակ՝ «Ռուսերեն сначало թեև ստուգաբանորեն նշանակում է, «աստ-
ված քեզ փրկի», բայց այժմյան իմաստով նշանակում է. «շնորհակալություն».
այսպես և մյուս օրինակները: Հետևաբար լեզվի պահպանողականությունը չի
կարելի դիտել որպես լեզվի դարգացման բացառում» (Ն. տ., էջ 114): «...Բա-
ցառիկ բարեխղճությամբ, մանրամասնությամբ ու բազմակողմանի ուսումնա-
սիրելով այդ բարբառները, Աճառյանը ոչ միայն գիտական անգնահատելի
ավանդ է մտցրել հայ բարբառագիտության մեջ, այլև ստեղծել է բարբառների
ուսումնասիրության գիտական եղանակ ու տրագիցիա, որին հետևում են ժա-
մանակակից հայ բարբառագետները: Այսպիսով, Հրաչյա Աճառյանը հիմնա-
դիրն է հայ բարբառագիտության, որպես գիտական ճյուղի, և նրա մեծա-
վաստակ մշակը» (Էդ. Աղայան, ԱՃ., ԼԳՆ, էջ V):

Քննարկվող ֆունկցիան կատարելիս շաղկապները սովորաբար դրվում են
իրար կապվող, հարաբերող նախադասություններից երկրորդի սկզբում: Դա
երևում է հենց վերոհիշյալ օրինակներից: Սակայն առանձին դեպքերում շաղ-

կապը կամ շաղկապական բառը կարող է գործածվել հաջորդ նախադասություն ոչ թե սկզբում, այլ մեջտեղում: Այսպես կարող են գործածվել հատկապես սակաւն, ուրեմն, այսպիսով բառերը:

Օրինակ՝ «Ամեն մեկը մի ահագին կաղնի ծառ սրկած՝ ղորքերին այնպես են սրբում պատերազմի դաշտում, ինչպես մենք սրբում ենք մեր կալերը ցախավելով: Ինչ խելք կլինի ուրեմն ձեր կողմից գնալ և այդ դերի ճանկն ընկնել» (Աղ., Ըն, էջ 348): «Սրանք աշխարհարարի հարազատ անքակտելի տարրն են, ծնողից ծնունդին անցած բնածին հատկանիշը... Գրարարյան փոփոխությունն ասելով, այսպիսով, մենք նկատի ունենք... այն գրարարյան բառերը, որոնք իրենց ստուգարանությունը կամ ձևարանությունը կապված են գրարարի ձևարանության ու բառակազմության օրենքների հետ և իրենք իսկ ակնարկում են իրենց գրարարյան լինելը...» (ԳՄ, ԺՀԴ, էջ 124—125):

Խոսքի մեջ մտնող նախադասությունների կապը արտահայտվում է նաև այլ շաղկապներով, որոնց բոլորի վրա կանգ առնելու անհրաժեշտություն չկա: Բերված օրինակներն էլ բավական են այդ խնդրում շաղկապների դերը ցույց տալու համար:

Մեծ է դերանունների դերը այս հարցում: Խոսքը վերաբերում է հատկապես ցուցական, երրորդ դեմքի անձնական, որոշյալ դերանուններին: Ընդհանուր, շտարրերակված իմաստ ունենալով՝ դերանունները խոսքի մեջ իմաստով հաճախ կապվում են այլ բառերի հետ, որոնցով և որոշվում է դերանվան ցույց տված կամ ակնարկված առարկան, հատկանիշը տարբերակված իմաստով: Եվ երբ դերանունն ու դերանունով ցույց տրված առարկայի հատկանիշի անունները գործածվում են տարբեր նախադասությունների մեջ, բնականաբար այդպիսի նախադասությունների միջև դերանվան միջոցով ստեղծվում է մտքի սերտ կապ:

Օրինակ՝ «Մեծ աշխատանք է կատարվել տեղական նշանակություն ունեցող ոռոգման սիստեմի, ավելի փոքր ջրանցքների և առուների վերականգնման ուղղությամբ: Այդ բոլորի շնորհիվ զգալի չափով ավելացել է ոռոգելի հողերի տարածությունը» (ՀԺՊ, 3, էջ 9): «Ամեն ինչ փոխվում էր, բացի Մուկուչից: Տասը տարի էր, ինչ նա պահապան էր կաշվի գործարանում» (Անթ., էջ 16):

Հաճախ նման դեպքերում դերանվան հետ միասին գործածվում է նաև մի այլ խոսքի մասի պատկանող բառ, և նախադասությունների կապն արտահայտվում է մի այլ խոսքի մասի պատկանող բառի, հատկապես գոյականի ու դերանվան կապակցության միջոցով:

Օրինակ՝ «Կառավարության որոշմամբ 1923 թ. երևանում հիմնադրվում է ռեսուրսիվային առաջին դիտահետազոտական հիմնարկը...: Նույն քվակա-նին Ծաղկաձորում կազմակերպվում է հանգստյան տուն» (ՀԺՊ, 3, էջ 104): «1919 թ. Հայաստանում մնացել էր միայն 166 դպրոց՝ 18000 աշակերտով: Այդ դպրոցները գտնվում էին ծայրահեղ քայքայված վիճակում» (ն. տ., էջ 111):

Նշված տիպի կապը նախադասությունների միջև արտահայտվում է նաև այլ բառերով, որոնք ակնարկում են նախորդ, երբեմն էլ հաջորդ նախադասության մեջ եղող բառը (իհարկե, դրանով իսկ նրա ցույց տված առարկան), կամ ամբողջ նախադասությամբ արտահայտված երևույթը, իրողությունը: Այդպիսի բառեր են՝ ահա, ահավասիկ, վերջինս, վերոհիշյալ, հիշյալ, նշված, քվարկված (թվարկած), ներհիշյալ, հետևյալ և այլն:

Օրինակ՝ «441 թ. սլաբսիկ մարզականը ետ կանչվեց Հայաստանից, և նրա փոխարեն մարզական նշանակվեց Վասակ Սյունին: Վերջինս մինչ այդ վարում էր Կովկասյան մարզերի զորահրամանատարի և Վրաստանի մարզականի սլաշտոնը» (ՀԺՊ, 3, էջ 129): «Պարոն Հովհիկի ներկայացուցչի հետ Վահանի բանակցությունները վախճանին էին մոտենում, երբ տիկին Հովհիկից իր ամուսնու մահը գուժող հեռագիր ստացվեց: Դրան հետևեց Արևմտյան Հայաստանի ողբերգությունը: Ահա թե ինչից էր վախենում քո սուլսեցի հյուրը» (ԱՍԾ, էջ 378):

Տարբեր նախադասությունների միջև կապ են ստեղծում ոչ միայն ցուցական կամ հղումի իմաստ ունեցող բառերը, այլև շատ դոյականներ, թվականներ (հատկապես դասականներ), ածականներ:

Գոյականներով այդ կապն արտահայտվում է այն դեպքում, երբ մեկ կամ մի քանի նախադասությունների միտքը հաջորդ նախադասության մեջ արտահայտվում, ակնարկվում է որևէ գոյականով: Նման դեպքում գոյականի հետ կարող է դործածվել որևէ այլ բառ (ածական, դերանուն և այլն), կամ չդործածվել:

Օրինակ՝ «Մշակը» ամեն ձևով, երբեմն իբրև բաց թշնամի, երբեմն իբրև կեղծ բարեկամ գրեց և շարունակում է գրել ու հորդորել գրական ֆոնդի դեմ: Ճշմունք է, որ դպրոցական-գրական մեծ տոնին գրական ֆոնդը ոչինչ չստանա... Իր վատ նպատակին հասնելու համար, գրական ֆոնդին վնասելու համար, նա՝ «Մշակը» դուրս հանեց և շարունակում է դուրս հանել իր «Շ»-երը» (Թում., 4, էջ 271):

Վերջին նախադասության մեջ նպատակ բառով ամփոփված է նախորդ հատվածի մի քանի նախադասություններով արտահայտված մտքի էությունը:

Ասվեց, որ նախադասությունների կապը կարող է արտահայտվել նաև թվականներով, հատկապես դասական թվականներով: Օրինակ՝

«Դասակարգերի ժաբոնները սկսեց չէ շփոթել բարբառների հետ: Առաջինները պատկանում են շահագործող դասակարգերի վերնախավին... նրանք չունեն որոշ քանակով յուրահատուկ բառեր և արտահայտություններ... երկրորդները պատկանում են ժողովրդական մասնասերին և տարբերվում իրարից և համաժողովրդական բնահանուր լեզվից թե՛ բառարանով և թե՛ քերականությամբ» (ԱՃ., ԼՔՆ, էջ 143):

Նախադասությունները կարող են կապվել նաև թվարկման կամ նման իմաստ ունեցող այլ բառերով ու բառակապակցություններով:

Օրինակ. «Չնայելով, որ ճոթեղենի երկու խանութ միայն կար գյուղական հրապարակում, բայց Կիրակոսենց Գալոյինն անհամեմատ ավելի լավ էր: Նախ, որ Սարոյենց Թորոսի խանութի նման «ջուղի բազար» չէր... Բացի դրանից խանութի առջև գտնվող հովանոցաձև սլաշտաճան ավելի լայն էր, զետեին ավազ փռած, սյուները հարթ գունավորված, իսկ դռան կողքին Գալոյի տղան խնամքով շինել էր մի երկար նստարան, վրան խոտով ու կտավով օթոց կապած» (ՎՓ, ԵԺ, 4, էջ 234):

Նախադասությունների քերականական կապի ամենատարածված ձևերից մեկը հետևյալն է: Նախադասություններից մեկում կամ մի քանիսում բաց է թողնվում այս կամ այն անդամը, որը գործածված է լինում մեկ այլ նախադասության մեջ, և բնականաբար այդպիսի նախադասության (որի անդամը բաց է թողնված) միտքը լրիվ հասկանալու համար անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաև մյուս նախադասությունը, այսինքն վերջինի մյուսի հետ կապակ-

ցության մեջ: Այսպես. «եկեք ստուգենք, ընկերներ: Ո՞վ է ուղում Ստեփան Շահումյանի նկուղներն ստուգել» (Անթ., էջ 449): Այստեղ առաջին նախադասության ներգործական բայը չունի ուղիղ խնդիր: Այդ պատճառով նախադասության մտքի մեջ զգացվում է բացը՝ ի՞նչը ստուգել: Եվ դա պարզվում է հաջորդ նախադասությունից, որի մեջ գործածված է ուղիղ խնդիրը (նկուղները) նույն խնդրառու բայի (ստուգել) հետ:

Կարող է բաց թողնվել հատկացուցիչը: «Ինչպես այստեղ հայտնի է դարձել, դրականորեն է լուծվել Թունիսի պրեզիդենտ Հարիրա Բուրգիբայի և Մարոկկոյի քաղավոր Մոհամեդ 5-րդի առաջիկա հանդիպման հարցը: Հանդիպումը նշանակված է Ռաբաթում՝ նոյեմբերի 21-ին» (ՍՀ, 19.11.1957): Երկրորդ նախադասության մեջ ենթակայի հատկացուցիչը չկա (ո՞ւմ հանդիպումը). այդ իմացվում է առաջին նախադասությունից:

Նախադասությունների կապը կարող է արտահայտվել նաև որոշիչի, ինչպես և այլ անդամների բացթողումների միջոցով: «Այս հատորում տեղավորված են Հովհ. Թումանյանի նամակները՝ սկսած 1885 թ. մինչև 1922 թ.: Հատորում տեղ են գտել մինչև այժմ ձեռք բերված բոլոր նամակները» (Թում., 5, էջ 5): Այստեղ էլ երկրորդ նախադասության մեջ հատորում բառը չունի որոշիչ, այն պարզվում է առաջին նախադասությունից:

Հնարավոր է նաև, որ նախադասության որևէ անդամը չի արտահայտված և չի էլ գործածված կից նախադասություններում, այլ հասկացվում, ենթադրվում է խոսքից: Օրինակ՝ «Երոք, կենդանիները լեզու ունեն, թե ոչ: Մեր պատասխանը բացասական է» (ԷԲԱ, ԼՆ, էջ 34): Վերջին նախադասության մեջ բաց է թողնված «այս հարցին» խնդիրը, որ հասկացվում է նախորդ նախադասության՝ հարցական լինելուց: Հարցում արտահայտելուց:

Խոսքի մեջ մտնող նախադասությունների քերականական կապը հաճախ արտահայտվում է նաև ենթակայի զեղչման միջոցով: Օրինակ՝ «Հաջորդ գարնանը մեր արագիլը դարձավ եկավ մեն-մենակ: Բույնը դիտելուց հետո զնաց կանգնեց ճահիճը, կանգնեց կնոջ վարկված տեղի վրա, կանգնեց, կանգնեց և նորից եկավ բույնը» (Իս., էջ 376):

Առանձին գեպերում նախադասությունների կապն այնքան սերտ է լինում, որ նախադասության որոշ անդամներ որոշելիս անհրաժեշտ է լինում հաշվի առնել խոսքը, տվյալ նախադասության հարաբերությունը կից նախադասությունների հետ:

Օրինակ՝ «Ժամանակով մի թագավոր է լինում, էնքան ուժեղ, էնքան բարձր ձեն է ունենում, որ հազար վերստի վրա լսվում է: Մեկի հետ հենց էնպես, զրույց անելիս՝ հեռվից կարծում են, թե որոտն է թնդում: Երա համար էլ անունը դնում են Որոտ թագավոր» (Թում., 3, էջ 251):

Այստեղ դրա համար կապակցությունը ցույց է տալիս թագավորի անունը Որոտ թագավոր դնելու պատճառը, ուստի և պատճառի պարագա է: Բայց դա հատկապես վերջին նախադասությունից չի բխում, այլ նախորդ նախադասություններից, որոնցում խոսվում է թագավորի՝ հազար վերստի վրա լսվող և որոտի թնդունի նմանվող ձայնի մասին:

Հետևյալ օրինակում դրա համար կապակցությունը կատարում է նախադասության պարագայի ֆունկցիա:

«— Դու շատացիր, թե ինչ ասելիք ունես հորս:

— Ես որոշել եմ ձեր բրուտանոցն օգտագործել որպես դաշտային օթեն-
վան,— պատասխանեց Գարեգինը...

— Հենց դրա համար ես զիջելովս կեսին այստեղ եկել» (ՍԽՀ, էջ 472—
473): Այս օրինակում «դրա համար» կապակցությամբ ցույց է տրվում Գարե-
գինը բրուտանոց դալու նպատակը: Այդ իմաստը բխում է վերջին և նախա-
վերջին նախադասությունների մտքի կապից:

Երբեմն նախադասության արտահայտած միտքը խոսքից դուրս որոշա-
կիորեն չի կարելի որոշել: Այն որոշակի է դառնում խոսքի մեջ, կից նախա-
դասությունների հետ ունեցած կապի մեջ, կամ խոսելու պայմաններն են որո-
շակի դարձնում նրա միտքը:

Այսպես՝ Խնչ ես ուզում ինձնից նախադասությունը կարող է գործածվել
իր ուղղակի մտքով (որպես հարցում՝ մի բան պահանջելու, ուղեկու մասին) և
կամ հանդիմանական մտքով (վե՛րջ տուր, մի՛ անհանգստացնի ինձ): «Ո՞վ
պիտի շարունակի ճանապարհը» նախադասությունը, առանձին վերցրած,
ավելի շուտ կըմբռնվի այն մտքով, թե իսկապես կիսատ մնացած ճանապարհն
ո՞վ պիտի շարունակի ու ավարտի, և կարծես թե դա մի հարց է, որի պատաս-
խանն սպասում է հարցնողը:

Այժմ այս նախադասությունը վերցնենք այն կոնտեքստում, որտեղից
մենք պայմանականորեն առանձնացրել ենք:

«— Փախչում ես դժվար աշխատանքից: Սովոր ես հեռու շուռ տաս, մեծ
ուտես, բնկեր Կարադյան,— աշխատելով տիրապետել իրեն՝ կամաց շարու-
նակեց Գարեգինը:— Իսկ ո՞վ պիտի շարունակի կիսատ մնալա՜րհր, հարց-
նում եմ, ո՞վ: Ամոթ ունեցիր: Քո խիղճը պիտի քեզ ստիպի, որ այդ տարիների
անբանությանդ մեղքերը քավես ազնիվ աշխատանքով» (ՍԽՀ, էջ 285): Վե-
րոհիչյալ նախադասությունն այս կապակցության մեջ այլ իմաստ է արտա-
հայտում: Այն թեև իր բնույթով հարցական է, բայց հանդիմանական միտք է
արտահայտում. այդ նախադասությամբ խոսողը հանդիմանում է Կարադյա-
նին ճանապարհաշինարարությանը չմասնակցելու համար և պահանջում, որ
մասնակցի:

Մենք քննեցինք խոսքի մեջ նախադասությունների փոխհարաբերություն-
ները և դրանց արտահայտման լեզվական միջոցները: Նախադասությունների
այդպիսի կապը հատկապես արտահայտվում է ոչ ծավալուն խոսքի, ծավալուն
խոսքի միևնույն հատվածի պարբերություններում կից նախադասությունների
միջև:

Նշենք, որ քերականական-լեզվական կապ կարող է լինել նաև ծավալուն
խոսքի տարրեր պարբերությունների, տարրեր հատվածների և նույնիսկ զուգու-
նների միջև:

Օրինակ՝ «Լիրավորված էր եղջերուն: Արյան հետքը բռնեցինք ու գնա-
լինք որոնելու»:

— էսքան որ արյուն է տվել, ինչքան ուղում է գնա՝ մերն է,— հայտնեց
որսկան Օսեփը:

* * *

Իրիկնապահին նրան գտանք մի խոր անտառում» (Թում., 3, էջ 79)։

Այս օրինակը Հ. Թումանյանի «Եղջերուն» պատմվածքի վերջին հատվածի առաջին և նախավերջին հատվածի վերջին տողերն են։ Նրանց դերանունով վերջին հատվածը կապվում է նախորդի հետ։

Բերենք մի այլ օրինակ։ Հ. Թումանյանի «Քաջ Նազար» հեքիաթի 2-րդ հատվածի հետ 3-րդ հատվածը կապվում է նրանով, որ վերջինիս առաջին նախադասության ենթական զեղչված է։ Զեղչված ենթական կարելի է վերահանգնել նախորդ հատվածի վերջին նախադասությունների հիման վրա։

«Բախտդ սիրեմ, Քաջ Նազար, գոռգոռալով դալիս է տեսնում մի թամբած ձի ճամփի մեջտեղը կանգնած իրեն է սպասում։ Իշիցը վեր է դալիս էս թամբած ձիուն նստում ու շարունակում իր ճանապարհը։

3

Շատ է գնում, քիչ է գնում, շատն ու քիչն էլ ինքը կիմանար, գնում է քնկնում մի գյուղ» (Թում., 3, էջ 190)։

Խոսքի մեջ մտնող նախադասությունների փոխադարձ կապի քննությունը ցույց է տալիս, որ իրոք նախադասության ինքնուրույնությունը այս կամ այն չափով հարարերական է։

Մենք ծանոթացանք նախադասությունների փոխադարձ կապի բաղձապիսի ձևերի և նրանց ինքնուրույնության տարրեր աստիճանների հետ։ Մեր հոդվածի այս հատվածը, իհարկե, քննարկված հարցի սպառիչ ուսումնասիրությունը չէ։ Նախադասությունների կապի ձևերը կենդանի խոսքի մեջ շատ ավելի բաղձապան են։

ՀԱՄԱՌՈՏԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Աղ. Ըն, Ղ. Աղայան, Ընտիր Երկեր, Երևան, 1947։

ԱՃ., ԼՔՆ, Հր. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, Ներածություն, Երևան, 1955։

Անթ., Սովետահայ գրականության անթոլոգիա, Երևան, 1950։

ԱՍԾ, Ա. Սահինյան, Ծարավ, Երևան, 1955։

ԳՍ, ԺՀԿ, Գ. Սևակ, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1955։

ԴԻ, Գ. Դեմիրճյան, Վարդանանք, Երևան, 1951։

ԵԶ, Ե. Չարենց, Ընտիր Երկեր, Երևան, 1954։

ԷԲԱ, ԼՆ, Է. Բ. Աղայան, Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 1952։

Թում., Հ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 3, 1949, հ. 4, 1950, հ. 5, 1945։

Իս., Ավ. Իսահակյան, Ընտիր Երկեր, Երևան, 1958։

ՀԺՊ, Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, I, 1956, III, 1957։

Ն.-Դ., Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու, Երևան, հ. 2, 1955, հ. 3, 1956։

ՍԽՀ, Ս. Խանդաղյան, Հողը, Երևան, 1957։

ՎԱ, ԼԿ, Վ. Անանյան, Լեռնային կածաններով, Երևան, 1956։

ՎՓ, ԵԺ, Վ. Փափաղյան, Երկերի ժողովածու, Երևան, հ. 4, 1959։

**ПРЕДЛОЖЕНИЕ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
В РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ**

С. Г. АБРААМЯН

(Р е з ю м е)

Коммуникативная функция языка осуществляется при помощи предложений. Если язык является общим коммуникативным умением, то предложение является конкретным проявлением этого умения, наименьшей единицей формирования и выражения мысли. Поэтому, хотя и предложение справедливо усматривается как одна из категорий языка,— фактически оно в самом языке существует не параллельно с другими категориями и не вне их, а включает в себя все основные языковые категории и единицы.

Предложение — наименьшая языковая единица, обладающая предикативностью и интонационной завершенностью, и выражает мысль о действительности и отношение говорящего к ней.

В статье на фактах армянского языка рассматриваются два основных признака предложения — предикативность и интонация, специфические особенности двусоставного и односоставного предложений, взаимоотношения предложений в речи с логической и грамматической точек зрения. Исследование последнего вопроса показывает, что самостоятельность предложения в речи относительна. Связь предложений в речи выражается союзами, местоимениями, некоторыми словами и словосочетаниями, имеющими значение перечисления, и т. д.

Исследование взаимоотношений предложений в речи дает более полное представление о них и одновременно является изучением строя речи.